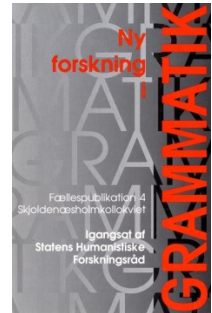

Ny Forskning i Grammatik

Titel:	Mentale rum og diskursreferens
Forfatter:	Lisbeth Falster Jakobsen
Kilde:	L. Falster Jakobsen og G. Skytte (red.). <i>Ny Forskning i Grammatik</i> 4, 1997, s. 233-258
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive

© Forfatterne og Odense Universitetsforlag 1997

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af *Ny Forskning i Grammatik* (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Mentale rum og diskursreferens

Lisbeth Falster Jakobsen
Tyskgruppen

1. Indledning. Denn eine Funktion repräsentiert keine Bedeutung, sondern bewirkt etwas.

Hvis man vil skrive en funktionel grammatik, bliver man hurtigt konfronteret med et bestemt problem. Et af hoveddogmerne i funktionel sprogvidenskab er, at man skal behandle sproget i brug, og ikke blot sproget som system. Nu skal en grammatik selvfølgelig først og fremmest behandle sproget som det system, sprogbrugeren tager sit udgangspunkt i, når han vil kommunikere i syntagmer. Men en funktionel grammatik skal gerne vise brugsværdien af de strukturer, den beskriver. Det er dog ikke det samme, som at kommunikationsværdien er udtømt med beskrivelsen af disse strukturer: en ytrings endelige budskab består af den sproglige konstruktions samlede indholdsstruktur kombineret med elementer af kommunikationsaktens partikulære kontekst. Herunder den partikulære afsender og modtager selv.

Den traditionelle grammatik var en sætningsgrammatik, hvilket indebærer to ting: kontekstfrihed i betragtningsmåden og tilstræbt fuldstændighed i de beskrevne strukturer; fuldstændighed forstået som, hvad der synes fuldbårne konstruktioner inden for kontekstfriheden. Men da alle ytringer efter en funktionel forståelse har en kontekst, og de fleste ytringer også har en sproglig kontekst, så rækker sætningsgrammatikken ikke til de nye beskrivelsesformål. Den nye grammatik skal således på den ene side tage hensyn til kontekster, men kan selvfølgelig ikke i sine beskrivelser blive alt for partikulær. En grammatik er ikke en kasuistisk beskrivelse af partikulære ytringer, men en beskrivelse af de syntagmatiske grundmuligheder i sproget, både på udtrykssiden og – som det mere nye – også på indholdssiden. De udtryksmæssige grundmuligheder har det alle dage været relativt muligt at beskrive i nogen fuldstændighed; det, man her har set som et problem, har været akseptabilitetsgraden i den partikulære ytring (som den ældre

TG gjorde noget ud af). På indholdssiden er det straks vanskeligere; dels fordi de syntagmatiske indholdsbeskrivelser er svære at lave, så at de hæver sig op over det partikulære udsagns totalindhold og kommer til at gælde for det „abstrakte“ indholdssyntagma som sådan. Dels skaber ytringen som tekst, som konstituent i en samlet tekst, behov for omtale af nogle beskrivelseskategorier, som ikke baseres udelukkende på grammatisk strukturering, og slet ikke på sætningsgrammatisk strukturering alene.

Et sådant emne for en beskrivelseskategori af denne art har været referens; men også det forhold, at tekster med kontradiktorisk epistemisk indhold kan indeholdes i én tekst, er et emne for en sådan kategori. Denne kategori er blevet kaldt mentale rum (mental spaces) af Gilles Fauconnier (1985 og 1994). Begge kategorier ligger i krydsfeltet mellem det sprogligt udtrykte, som er sammensat af partikulære leksematiske valg og undertiden, men ikke altid, også af valg inden for, hvad man må betragte som et grammatisk paradigme, og så kommunikationspartnerens øvrige, ikke-sproglige aktivitet i kommunikationsøjeblikket.

Af denne grund røres der ved beskrivelsen af sådanne kategorier ved det grundlæggende problem, hvor meget af de to kategorier der hører ind under grammatiske indholdsformer (i Hjelmsslevs forstand), hvor meget der hidrører fra ytringens partikulære sproglige komposition, hvoraf som sagt kun en del er grammatiske strukturer, og endelig, hvor meget der stammer fra den ekstrasproglige kognitive aktivitet i kommunikationsøjeblikket.

Et spørgsmål er, hvad man skal kalde fænomener, som ikke beror udelukkende på indholdsformer. Substans har været foreslået¹, men det er næppe det rigtige af den grund, at der ikke er noget uformet ved den sproglige ytring. Den har et indhold, som er baseret på den totale semantiske komposition i ytringen; men dette indhold er output fra den formodentlig rigere forestillingsverden hos afsenderen og input til modtageren om at opbygge en mental model efter det sagte. Også denne model er ofte rigere end det sagte, eftersom de sproglige midler normalt er underdeterminerede i forhold til det forestillede. Kommunikationspartnerne har som parthavere i konteksten en mulighed for at berige det sproglige indhold fra andre, ikke-sproglige kontekstkilder.

1: Af Ole Nedergaard Thomsen.

Derfor må der skelnes mellem en ytrings sproglige indhold og ytringens budskab.

- (1) The (linguistic) meaning of a linguistic expression is its (canonical, proper) communicative function, i.e. its potential contribution to the communicative function of utterances of which it forms part. (Harder 1996:101)

Det sproglige indhold er således kun et potentiale, ikke ytringens endelige funktion; der mangler den interaktive del, den del, hvor ytringen optræder som middel til kognitiv påvirkning af modtageren fra afsenderens side. Først under interaktionen får ytringen et budskab lagt oven i sit indhold. Yderligere er det, at de to kommunikationspartnere selvfølgelig har deres egen kognition, der fungerer selvstændigt hver for sig; herved kan det ikke være muligt at tale om en nødvendig samstemmende opfattelse af, hvad ytringens budskab er, hos afsender og modtager. Dels kan der være forskelligheder i opfattelsen af indholdet af den sproglige komposition, dels kan der udtages forskellige konteksttræk som relevante for ytringens funktion i kommunikationssammenhængen. Som Peter Harder siger om den første del:

- (2) The meaning of a complex linguistic expression thus consists of hierarchically organized „instructions“ rather than a complete representation; and since we cannot determine the executive powers of the addressee with the precision that we can impose upon a computer, the meaning of a natural language utterance cannot be put in a one-to-one relation with the product resulting from the „execution“, as it can in a machine context. (Harder 1996:113)

Da det er umuligt at vide nøjagtigt, hvilke intentioner en afsender har haft, hvis man ikke selv er afsenderen, vil jeg i det følgende stille mig på modtagerens standpunkt.

2. Hvad er mentale rum?

For nu at begynde med den mindst kendte af de to omtalte kategorier, mentale rum, så er det ifølge Fauconnier (1994: xxxi) først og frem-

mest teoretiske konstrukter som skal modellere kognitiv organisation på højere plan. Mentale rum modellerer ikke verden som sådan, men modellerer diskursen, dvs. kognitive, altså mentale konstruktioner på basis af sammenhængende sprogligt input og anden forhåndenværende viden. Herved adskiller mentale rum sig i teoridannelsen fra logikkens forehavende. Man kan bruge mentale rum til at tale om forskellige verdener; men de egenskaber, man kan finde ved de mentale rumkonstruktioner, herunder de direkte sproglige dele, reflekterer egenskaber ved disse rum, ikke ved verden (Fauconnier 1994: xxxvi). Det er altså ikke hævdet, at de sagsforhold, som der gives sproglige instruktioner om at opbygge inden for de mentale rum, refererer til sagsforhold i den ikke-sproglige verden. Sprogligt fremstilles der nogle sagsforhold, og det er dernæst modtagerens opgave at opbygge en mental model; til dette kan vedkommende så anvende analogier til, hvad han ved om den ikke-sproglige verden.

En diskursverden er dynamisk; dvs. den bygges op hen ad vejen, efterhånden som teksten skrider frem. På et lavere konstruktionsplan i hierarkiet end hele teksten er mentale rum domæner inden for diskursverdenen, der sættes op, efterhånden som diskursen går frem. Én diskursverden kan indeholde mange forskellige rum, og de behøver på ingen måde at have samme epistemiske eller evidentielle² status. Ét mentalt rum huser entiteter og deres indbyrdes relationer, deres relationer til tid og og sted, deres perspektivering inden for de samlede relationer, osv. Samt som regel også en progression af sagsforhold (Fauconnier 1994:16). Eks. (3):

(3) *DIE BÄUME*

¹*Denn wir sind wie Baumstämme im Schnee.* ²*Scheinbar liegen sie glatt auf,* ³*und mit kleinem Anstoß sollte man sie wegschieben können.* ⁴*Nein, das kann man nicht,* ⁵*denn sie sind fest mit dem Boden verbunden.* ⁶*Aber sieh,* ⁷*sogar das ist nur scheinbar.* (Kafka)

Her bliver der sat et basisrum: *denn wir sind wie Baumstämme im Schnee*, men dette rum forlades øjeblikkeligt via sammenligningen *wie die Baumstämme im Schnee*. Det er ordet *wie*, der sætter det nye rum op; *wie*

2: Evidentialitet er markering af et udsagns oprindelige tilhørsforhold.

betegner en sammenligning på uegentlige egenskaber, hvilket er helt tydeligt her: *wir* og *Baumstämme im Schnee* kan ikke være kommensurable størrelser i samme rum, forudsat at *wir* refererer ud af teksten til personer, mennesker. Det nye rum, der er konstitueret ved *Baumstämme im Schnee* holder imidlertid meget kort, for allerede i ytring 2 og 3 åbnes der med ordene *scheinbar* og *sollte* (konjunktiv) for et tredje rum, idet der skildres to sagsforhold, som netop ikke finder sted, og derfor er inkompatible med rum 2. Ytring 4 og 5 fortsætter inden for rum 3, men i ytring 7 forlades også dette rum ved hjælp af *scheinbar*. Om meningen nu er, at afsenderen og modtageren herefter bevæger sig videre til et nyt rum, eller vender tilbage til rummet fra ytring 2-3, er uvist, for teksten er ikke længere. Alt i alt bidrager modellen mentale rum til at klargøre, hvorledes inkommensurable sagsforhold i en tekst danner en kommensurabel diskurs.

Vi er i Kafka-teksten nu kommet igennem et antal rum, men de sproglige midler har været forskellige for at få sat disse diverse rum op. En anden sag er, at de *Baumstämme im Schnee*, der indføres i første ytring, eller 'poneres', som jeg gerne vil kalde det, får en positiv eksistensværdi i både ytring 2-3 og 4-5, selvom det er sagsforhold inden for rum, der har modsatte sandhedsværdier. Dvs. træstammerne som entiteter går ubesværet ud og ind af de forskellige rum. Og ytring 2-3, som i sig selv er dømt som ikke-eksisterende sagsforhold i rummet, sammenfattes med ordet *das* i 4 som en entitet med så megen realitet, at man kan gøre den til genstand for en bedømmelse: *das kann man nicht*; og 5, der skildres som et reelt sætningsforhold, kan som entitet i næste ytring, 6, fremstilles som irreal.

Grammatisk og indholdsformmæssigt set er dette noget af en skuffelse. De sproglige midler er lidt for brogede.

Hvad er så det gode ved de mentale rum? Fauconnier har udtænkt denne model groft sagt for beskrivelsen af den epistemiske gang³ igennem en tekst i reaktion mod den logiske semantik. Det er som sagt ikke en teori, der drejer sig om referens, forstået som relationen mellem en sproglig størrelse og dens mulige modstykke i den ikke-sproglige verden, i vores (naive) virkelighed. Af samme grund er det ikke en teori, der beskæftiger sig med ytringers sandhedsværdi, som målt ud fra den

3: Fauconnier har også rum, der bygger på andre forskelligheder end de epistemologiske, cf. her kapitel 5 i artiklen.

ikke-sproglige verdens forhold. Det har ikke megen mening at udforske sandhedsværdien i *denn wir sind wie Baumstämme im Schnee* i logisk forstand; men i stedet for skal vi lukke os ind i det nye rum og erfare, hvilke sagsforhold der så gælder i det. Sammenligninger er noget meget normalt i diskurser, men betragtes som anomalier i logikken, netop fordi det er vanskeligt at passe dem fornuftigt sammen med referens- og sandhedsværdirelationen. Men hvis mentale rum ikke er en teori om logisk referens, hvad er det så? :

- (4) In order to avoid likely misunderstandings, I emphasized at the outset that the study of mental spaces did not, per se, constitute a theory of reference. The space elements are not referred to by expressions of language; they are set up, identified, etc., and may then be used for purposes of reference (or possibly purported reference). However, this distinction has an obvious and yet nontrivial consequence: theories of reference based on the use of language cannot bypass mental spaces; they will have to forsake the idea of a direct link between linguistic structures and referents and take into account the important intermediate process of space construction. (Fauconnier 1994:158).

Hvorfor er det et frugtbart synspunkt? Jo, fordi en mængde tekster, eller delmængder af tekster, jo slet ikke handler om virkeligheden, således at det er håbløst at tale om referens i den filosofiske forstand. Entiteter i tekster refererer i sig selv ikke til entiteter i verden; der sættes op en tekstverden i en vis analogi til den ikke-sproglige verden, og så kan deltagere i kommunikationen selv regne ud, hvor langt analogien strækker. Referens i filosofisk forstand er ikke et direkte sprogligt fænomen, men et pragmatisk fænomen, inkluderende ikke-sproglige faktorer; Fauconnier (1994:159) siger, at der sættes et kognitivt interface ind mellem sproglige udtryk og verden. Nu f.eks. dette *wir* i begyndelsen af Kafkas lille historie: ja, hvad mon det refererer til filosofisk set? Vi regner vel i vores egocentricitet med, at det refererer til os mennesker i generisk forstand, men vide det kan vi jo ikke. Og så får vi ved sammenligningen med træstammer henholdsvis smigret eller stødt vores forfængelighed. Hvor er virkeligheden og den filosofiske referens blevet af i denne proces?

Det er derfor, jeg henholder mig til, at elementer i rum, også i basis-

rummet bliver „set up“ eller poneret, som jeg kalder det (Jakobsen 1996). Det bringer forvirring i første omgang at diskutere, om elementerne refererer, også i den mere indsnævrede betydning, om de har en eksistens i verden. For elementerne kan have en positiv eksistens i det ene rum og en noneksistens i det andet rum, og alligevel opfattes relationen som en referens fra elementet i rum 2 til elementet i rum 1:

(5) *NETOP NU ER DET FORDELAGTIGT AT SÆLGE ¹BOLIG!*

Overvejer I at sælge, så er markedet med jer. Efterspørgslen er stor og priserne er i top.

Har I haft ²boligen i flere år, er der sikkert også opsparet en attraktiv friværdi.

Som sælgere har I alle muligheder. Hvis I også har ønske om en anden ³bolig, er der ingen grund til at betænke sig. (Brochure fra Realgruppen)

Bolig er som grammatisk inkorporering i 1 en entitet uden afgørlig eksistens i det foreliggende rum; den manglende eksistens (= ‘referens’ i andre lingvistiske fremstillinger) er ikke en anomali, det er en sproglig måde at indføre *bolig* som en entitet i rummet med kun begrebsværdi. Der skiftes så til et forestillet rum, i hvilket *bolig* 2 har en eksistens, og den bestemte artikel viser, at bekendthedsværdien må stamme et eller andet sted fra, nemlig fra *bolig* 1. (Faktisk er dette forberedt i sætningen *ønsker I at sælge*, idet det implicitte objekt for *at sælge* kommer til at stå som en variabel, hvis defaultværdi selvfølgelig er *bolig*, eftersom det er det, der er hovedtemaet i teksten). Men i sidste ende er der altså tale om referens fra det forestillede rum til basisrummet, men med forskellig eksistensværdi for de størrelser, der indgår i referensrelationen. *Bolig* 3 i det rum, som *ønske* fremkalder, ville filosofisk også rejse spørgsmålet, om det er en bestemt bolig, altså med referens – altså defineret eksistens – eller det er en uden. I denne diskursverden er det lige meget; man kan gå fra en entitet, der er fremstillet som eksisterende i et rum, til en analog entitet, hvis eksistens er uvis eller negativ i et andet rum, og stadigvæk se en diskursmæssig kontinuitet. Dette afspejler en kognitiv og også sproglig aktivitet, som mennesker hengiver sig til: at lege med den samme entitet, se den i forskellige sammenhænge, hvoraf den kan være noneksistent i nogle og have en positiv eller uafgørlig eksistens i andre.

3. Mentale rum og grammatik

Mentale rum synes altså at være en god beskrivelsesmodel for diskursen, nemlig for den pragmatiske ende af sprogbeskrivelsen. Men har det også relevans for grammatikken? Fauconnier siger nej:

- (6) These domains – or interconnected *mental spaces* [...] – are not part of the language itself, or of its grammars; they are not hidden levels of linguistic representation, but language does not come without them. (Fauconnier 1994:1)

Nu er det vel lidt stærkt sagt, at de ikke er del af sproget selv, eftersom de rumskifter, der foregår i hovedet på kommunikationsdeltagerne, sker på basis af sproglig instruktion: ytringen instruerer modtageren om at konstruere et rum, som det sagte kan give mening i.

Men det er også klart, at de er et samspil mellem det sprogligt udtrykte og kommunikationspartnernes kognitive aktivitet. Faktisk tror jeg heller ikke, at Fauconnier mener grammatik i snævrere forstand, forstået som koderinger af meget abstrakt indhold inden for meget små, som regel lukkede paradigmer. Men to ting kommer sammen hos mig, der får mig til at rejse spørgsmålet, om vi her har at gøre med grammatik i snævrere forstand.

Det ene punkt er i efterfølgelse af Hjelmlev, om vi har at gøre med en indholdsform, altså et eller flere tegns eller tegnkonstruktioners velafgrænsede generelle indhold. Der må for mig gerne være flere forskellige typer rumskabere, altså sproglige markører af rummets karakter; og i de sprog, som jeg beskæftiger mig med, som tysk og dansk, kan der da også udpeges en stribe. Hvis en rumskaber er utvetydig i sig selv, kan den enten bruges til at sætte et rum op og/eller vedligeholde et allerede opsat rum, eller den kan bruges som rumskifter. En typisk rumskifter på dansk er ordet *hvis*; en typisk rumopretholder er ordet *omend*. Problemet er bare, at mange af disse rumskabere ikke utvetydigt enten er rumskabere/opretholdere eller rumskiftere; det kan være afhængigt af de nærmere tekstmæssige omgivelser eller tekstens totale omgivelser, om man kan se et rumskifte. Jeg viser et raffineret eksempel på dette i (7):

- (7) *Det første tekstudsnit er en fortælling fortalt af informant 42, Britta J, 32 år, arbejderklasse. Hendes mand Ole er til stede under afviklingen af det konversationelle interview, og undervejs i interviewet indskyder han*

bemærkninger (som nu ægtemænd kan lide at gøre det, når det desværre er deres hustruer der er i centrum). Samtalens emne umiddelbart forinden fortællingen er [...] (Erik Møller, Mundtlige fortællinger – den mundtlige fortællings struktur og funktion i uformel tale. Ph.d.afhandling. Kbh 1992:154)

Det drejer sig om ordet *desværre*. Det lukker her op for et rum, der udgøres af ægtemænds tanker eller følelser (fri indirekte tale, som muligvis er forberedt i forfatter teksten af ordet *nu*). Det er således et eksempel på evidentialitet, en subklasse af mentale rum, nemlig sådanne, hvor rummene relateres til forskellige personers bevidsthed⁴. Som løsrevet leksikalsk element kunne det ligeså godt have været relateret til tekstproducentens tanke- og følelsesrum. Men dette er sikkert ikke sandsynligt her, eftersom hele afhandlingen strutter af objektiviserende afgrænsninger, bl.a. rigorose krav til bestemte kvaliteter hos informanterne. De udgrænsede personer er næppe genstand for medliden- de følelser fra tekstforfatterens side.

Der skal altså meget partikulære omstændigheder til at disambiguer et ord som *desværre* med hensyn til rumrelation. Eller sagt anderledes: et ord som *desværre* har ikke rumskifte som del af sin indholdsform. Andre elementer er måske mindre flertydige som rumskabere, men stadigvæk gør de samlede rumskabere det umuligt at tale om en indholdsformkategori, (hvad enten det nu er i det ene sprog eller i det andet sprog) p.g.a. elementernes indbyrdes brogethed, dels i form af udtryksfunktioner, dels i deres forskellige evne til at konkretisere det rum, de skaber. Til gengæld kan der vel ikke være noget til hinder for at betragte fænomenet som en veletableret indholdskategori. Det er kun spørgsmålet, om man overhovedet synes, det er en indholdskategori i sproget på linje med kategorier som modalitet⁵ (i modsætning til modus) og tid (i modsætning til tempus). Og det er så igen for en beskrivelse et

4: In the literary representation of free indirect style, subjectivity is more patent than in other styles because 'two different subjects of consciousness, the speaker and some other person' need to be invoked (Lyons 1982:120). According to Brinton (this volume), free indirect style 'enables an author to overcome the limitations of one narrator and hence one point of view per text portraying different characters' subjective impressions from their point of view, at the same time maintaining the third person and past tense of narration'. (Dieter and Wright 1995:6).

5: Det er klart, at rumkategorien kommer til at opsluge modalitetskategorien til en vis grad – afhængigt af, hvor meget man lader begge kategorier indbefatte.

spørgsmål om, hvor meget kategorien kaster af sig i retning af at systematisere forskellige ting.

Det synes jeg kategorien gør: den beskriver et væsentligt forhold i sprogbugen. Og den beskriver et forhold, som må formodes at findes i alle sprog, uanset formelle forskelle. Og en funktionel grammatik skal jo helst beskrive væsentlige forhold. Men det løser mig ikke ud af det andet problem, der opstår, fordi den sproglige måde at opbygge et rum på er langt mindre entydigt end ved kategorierne modalitet og tid. Det vil sige, at forholdet mellem det sproglige indhold og den yderligere kognitive aktivitet, der skal til for at interpretere i rumkategorien, er forrykket i forhold til de kanoniske måder, tids- og modalitetsforhold udtrykkes på. Hvor partikulær skal man så blive i den grammatiske beskrivelse af rumdannelse, hvor mange variationer man skal beskrive?

Løsningen er for mig at se, at man må nøjes med at beskrive hovedtyper af rumskabere, og egenskaber ved disse rumskabere, især sådanne, som indgår i grammatiske paradigmer som det tyske modussystem, eller i hvert fald i lukkede lister, som subjunktorerne. Og så lade resten bero på en generel omtale, f.eks. af fænomenet semantisk kompositionelitet, som jo bidrager helt væsentligt til ruminterpretationen.

4. Forskellige typer rumskabere

Fauconnier bruger sin bog til at behandle egenskaber ved forskellige rum og rumskabere. Jeg skal her blot vise et par eksempler på, hvad man kan bruge det til. Med Halliday (1994) vil jeg gerne skelne mellem den ideationelle og den interpersonelle dimension i enhver ytring. Den interpersonelle dimension er relationen mellem de egentlige kommunikationspartnere som afspejlet i teksten; den ideationelle dimension er de sagsforhold, der skildres i teksten. Kommunikationspartnerne som faktorer er i sig selv uden for teksten, og de fleste tekster inddrager ikke explicit disse. Men det hænder, som f.eks. i (3): Kafkateksten med *wir* og *sieh*. Problemet bliver nu, hvilket rum man sætter som basisrummet. Hos Kafka bliver man nødt til at sætte kommunikationspartnerens rum, fordi man ellers mangler elementer i den ene ende af referensrelationen, nemlig til nogle referenter for *wir* og den underforståede agent for *sieh*. Det bliver altså et interpersonelt defineret rum. Men normalt sætter man som basisrum et rum fra den ideationelle dimension, som i (7), idet man ud fra dette rum alene kan

tilfredsstillende referensrelationen. Det sker af beskrivelsesøkonomiske grunde, for der vil selvfølgelig altid for enhver tekst være det ultimative basisrum, nemlig det ikke-sproglige rum, som tekstproducent og -modtager befinder sig i.

Men det forekommer, at en eller flere kommunikationspartnere også deltager som entiteter i den ideationelle dimension, som i (3) og (5). I næste eksempel (8) har jeg sat den entitet, der deltager både i den interpersonelle og den ideationelle dimension med fedt og den samme entitet i et andet, kun ideationelt rum med understregning (den fede understregning skal erstatte den oprindelige teksts kursivering som trykmarkør):

(8) *FY TIL POLITIKEN.*

Jaja, ¹vi har altså hørt det: Hvor Hulen var Nikoline Werdelins tegneserie henne i går? Jo den stakkels hovedperson (altså ikke Nikoline, men hende i serien) er efterhånden så smadret, at hun var brudt sammen et ukendt sted på redaktionen og først næste morgen blev fundet i et kosteskab. Nå, det tror ²vi ikke på? Så må ³vi hellere gå til bekendelse: Det var os selv, der i sympati med hende var gået bananas. Det tror ⁴vi heller ikke på? Nå, men her er så den sædvanlige: På grund af en beklagelig teknisk fejl var Homo Metropolis ikke med i gårsdagens udgave af Politiken. Det beklager ⁵vi. Men her er den igen. Og det er ⁶vi glade for. (Politiken 9.11.1995:I,22)

Homo Metropolis er en tegneserie

Strengt taget deltager en entitet fra det interpersonelle rum, *wir* i to ideationelle rum: basisrummet, som skildrer en samtale, og et rum, der er en beretning i samtalen. Det siger jeg, fordi kommunikationspartnere indgår direkte i et sprogligt formuleret sagsforhold på samtaleplanet. Der er faktisk adskillige forskellige rum involveret i denne lille tekst. Læg mærke til, at *vi* nr. 1,3,5 og 6 evidentielt set tilhører afsenderens rum, og *vi* 2 og 4 som pluralis benevolentiae ligesom på skrømt sætter modtagerens rum op. Det viser, hvor partikulær rumskabelse er. Det viser også, hvor partikulær, afhængig af leksikalske valg og kommunikationspartnernes intellektuelle medarbejde, diskursreferens er – men det kommer jeg tilbage til.

Nu til et par mindre sofistikerede eksempler på rumskabelse. Den

tyske konjunktiv II, dvs. de konjunktivprædikater, der har præteritum konjunktiv som den finitte form, bruges ofte til at sætte et imaginært rum op, (9):

- (9) („Ich“ var ung soldat ved fronten under Det tredje Rige)
*Ich hatte Glück. Ich bin ihnen entkommen. Und ich brauchte nicht zu töten. Dafür bin ich meinem Schicksal dankbar. Ein glücklicher Zufall – die Gnade, die mir zuteil wurde, nicht auf Menschen schießen zu müssen. Der 8. Mai 1945 hat mich davor bewahrt. ¹Was **wäre** aus mir geworden? ²Wohin **hätten** sie mich **geführt**, meine Führer? ... Mich hatten sie gut in den Klauen. Ich konnte schießen, das hatten sie mir beigebracht. ³Und ich **hätte geschossen** – auf die Feinde meines Führers und meines Vaterlandes.* (Schörken, Jugend 1945:34, Geschichte Fischer 1490)

Faktisk er der tale om forskellige typer imaginære rum her. Ytring 3 er det irreal rum hvis sagsforhold skal forstås som en negation til sagsforhold i realitetens rum (basisrummet), her udtrykt i den forudgående ytring. Ytring 1 og 2 går i grammatikker under betegnelsen eventualis, den forsigtige, ukategoriske ytring. Hvis vi skal være meget pedantiske, så er nr. 2 ved siden af også irrealis i forhold til basisrummet, for førerne var stoppet i rollen som førere på dette tidspunkt; og nr.1 er realis for så vidt, som der under alle omstændigheder altid bliver et eller andet ud af overleve. Det vil så sige, at konjunktiv II godt nok er en rumskaber, men man kan generelt ikke ganske sige, hvilken helt speciel type rum der sættes; det er blot et andet end basisrummets.

Konjunktiv II kan også bruges til at markere indirekte tale; her sættes et rum op, som så at sige skal måles ud fra en anden realitet end selve tekstens oprindelige realitets- eller basisrum, nemlig fra den persons realitet, der leverer det mentale arbejde i den refererede ytring/tanke. Om konjunktiv II så skal tolkes som irrealis eller realis inden for det nye rum, afhænger af konteksten:

- (10) a. *Er behauptete, daß sie, wenn sie kämen, auch das nötige Geld bei sich hätten.*
 b. ... *Wenn sie kämen, hätten sie auch das nötige Geld bei sich.*
 c. ... *Wenn sie kommen, haben sie auch das nötige Geld bei sich.*

Ordet *wenn* på tysk er en af de opaque rumskabere, i modsætning til dansk *når* og *hvis*. *Wenn* i betydningen *når* bevarer det indtil da foreliggende epistemiske rum, blot set til et andet tidspunkt; i betydningen *hvis* sætter det et nyt rum op, er altså rumskifter. Det med vilje meget bare eksempel i (10) a. kan ikke i sig selv disambigueres; det kræver en kognitiv indsats fra modtageren, som tager bestik af diskursverdenen, som den står, umiddelbart inden ytring (10) a. følger som tekstem. Eller sagt på en anden måde: antallet af de grammatiske tegns indholdsformer er underdimensioneret i forhold til antallet af forskellige forhold i diskursverdenen, vi måtte ønske at skelne imellem. Normalt vil tegnkompositionen i ytringen disambiguere *wenn* som i (11), men komposition som disambigueringsmiddel er partikulær og som sådan også ofte afhængig af kommunikationspartnerens interpretation (Fauconnier 1994:2).

- (11) *Wenn Honecker die Szene, von wo auch immer, betrachtet, wird er frohlocken, daß seine Stasi auch 1996 noch immer eine so große Rolle spielt.*
(Zeit 6.9.1996:)

Læg mærke til, at disambigueringen af *wenn* her stadigvæk i sidste ende afhænger af interpretens religiøse eller metafysiske overbevisning: er Honecker efter sin død transformeret til et væsen med perception og menneskelig kognition, eller er han blot genindgået i det materielle kredsløb?

Fauconnier polemiserer som sagt en del mod sætningsgrammatikken, hvad enten det er inden for den generative skole eller inden for den logiske semantik:

- (12) Sentences bring together, in one linguistically homogeneous form, heterogeneous and incomplete information as to the cognitive constructions to be performed within a context for the purpose of constructing meaning. Meaning ensues when such operations are performed, but is not itself directly assignable to sentences. (Fauconnier 1994: xx).

Et lidt kraftigt udsagn; sætninger (og ytringer) har selvfølgelig et indhold, men det behøver blot ikke at være entydigt, monosemt, som (10)

a. viser. Enten regner Fauconnier ikke med den sproglige konstruktions „potentielle, kanoniske“ indhold (cf. (1)), som er den værdi, der udveksles mellem afsender og modtager, og som er modtagerens basis for opbygningen af en mental model. Eller også skal Fauconniers udsagn måske forstås sådan, at meningsfyldthed først opstår, når der har været udført kognitive operationer. Det ville så implicere en skelnen mellem indhold og meningsfyldthed. Den sidste tolkning ville passe mig godt, men Fauconniers forestillinger er nok snarere den første udlægning, jvnf. citat (12) og (13). – Det, Fauconnier derefter siger, er, at logikeres og logiske semantikers metode er at betragte indholdet af en isoleret sætning:

- (13) It follows that meanings assigned to sentences in isolation [...] are obtained in reality by building local, maximally simple contexts in which the sentences can operate. What a logician like Quine will really be studying are these minimal contexts, not inherent separable logical properties of the linguistic form. [...]

men:

The minimal context observations do not generalize to larger ones. Rather, in scientifically unsurprising fashion, it is the principles applicable to the general case that also explain the minimal one as a special instance under special circumstances. (Fauconnier 1994: xxi).

Dette er et godt princip for grammatikskrivning at følge. Det kan hjælpe til at drage nogle grænser mellem en konstruktions abstrakte indholdsform og den partikulære kompositionalitet i ytringen. Jvnf. her (9) og hvilket generelt indhold, man kan tilskrive konjunktiv II på tysk.

Hvad angår de forskellige rum, der kan ses ud fra sætninger indeholdende én og kun én konjunktivform, rejser det spørgsmålet, om denne konjunktivform har ét indhold (ud fra princippet „one form – one meaning“), som i så fald er meget abstrakt, eller formen er polysem. Afgørelsen er uinteressant her, for begge løsninger kræver semantisk kompositionalitet og kognitiv virksomhed til at nå den korrekte interpretation.

5. Andre typer rum

Uden at kunne komme ind på de mange forskellige relativt regelmæssige rumskabere eller -skiftere, der findes, vil jeg dog lige tage et problem op, nemlig hvor man skal sætte grænsen for, hvad der generelt konstituerer et rum for sig. Jeg ansatte det selv til grundlæggende epistemiske forandringer i sagsfremstillingen i diskursen. Dels som evidentialis, tilskrivning af sagsfremstillingen til forskellige væseners mentale aktivitet, dels som sagsforhold, der ikke kan opfattes som indbyrdes konsistente i ét rum. Hermed kan jeg stadigvæk opnå, at der kan være gradueringer i de epistemiske værdier i sagsforhold, som f.eks. ved ordene *måske*, *sikkert*, og mange andre, og stadigvæk blive inden for samme rum.

Men Fauconnier har også andre typer, f.eks. 'time space': samme entitet figurerer i sagsforhold, der foregår til forskellige tider:

- (14) *Früher* hießen sie 'hired' guns, *heute* nennen sie sich „politische Berater“. Die Aufgaben sind die gleichen geblieben. [...]
 Auch Bill Clinton profitierte immer wieder von Dick's [Dick Morris'] Tricks. *Jetzt* wurde dem Chefberater des Präsidenten der Kontakt zu einem – dem ältesten – Gewerbe der Welt zum Verhängnis ... (Zeit 6.9.1996:1)

Selvfølgelig må man sige, at forskellige tider på en vis måde udgør forskellige rum; på den anden side er det jo verdens natur, at den udvikler sig. Det vil sige, at man inden for et udviklingsforløb godt kan forestille sig, at man forbliver på samme epistemiske niveau. Men hvis hvert udviklingsskridt skal være et nyt rum, så taber Mental Spaces sin kraft som modellering af dele af diskursen, fordi alt så vil falde ind under rumskifte. Fauconnier har et eksempel:

- (15) *In 1929, the lady with the white hair was blonde.* (Fauconnier 1994:29)

men jeg mener, man kan nøjes med at se det som en simpel ponering af en entitet, *the lady with the white hair*, om hvem der gives en prædikation, som ikke indeholder en epistemisk inkongruens. Netop de to for-

skellige tidspunkter sikrer, at damen både kan anskues som hvidhåret og blond⁶.

En anden type rum er det, hvor man ser en entitet ikke som sig selv (i basisrummet), men som rollehaver i en eller anden „opsat“ verden, typisk „a „theatrical“ situation (plays, movies, make believe, masked balls, etc.)“ (Fauconnier 1994:73):

- (16) (om teaterstykket „Projekt Paradis“ af Kirsten Thorup)

Drama-dokumentarismen saboterer sig selv, når al opmærksomheden koncentrerer om at forstå, ^Thvad de fremmede (^Rikke-)skuespillere siger.

Problemet bliver særligt akut i det sidste, største – og bedste? – af de tre skuespil „Strangebody“ ^Pom en ung bosnisk pige, der lader sig optage som datter i en dansk familie. Kirsten Thorup skildrer ^Phendes delfe loyalitet – mod sin egen familie, mod sin kæreste, der protesterer mod hendes assimilation, og mod sit eget ønske om at blive dansk. ^TOg i det ydre illuderer Bojana Bojanovic næsten rystende godt ^Psom denne pige med en stædig vilje til at køre sit eget løb mod alle odds. ^THun „er“ ^Phende, men ^Thendes danske sprog er så mangelfuldt, at det kun er et fåtal af hendes replikker, der kommer helskindet ud af munden på hende. (Weekendavisen 29.11.1996:II,7)

Som Fauconnier siger:

- (17) A complete theatrical situation is liable to involve at least four spaces:
[...]

6: Cf. Peter Harder (1996:429): „Mental spaces constitute a very powerful descriptive tool, because it enables you to multiply entities corresponding to the inventory of spaces, and therefore I prefer to use it only in the narrower range of cases where it is obviously necessary. In the widest use of the term, a mental space is any contextually motivated grouping of conceptual constructs, space being the mother of all metaphors, as it were [...]. On that view, temporal and geographical regions can be seen as special cases of mental spaces [...]. But this interpretation is not strictly necessary; in cases without special complications, they can equally well be regarded as regions within the space of reality.“

There is also a more specific reason why I think the domain of tense is more revealingly handled in terms of a narrow use of mental spaces, namely the basic difference between the semantic substance domains of tense and modality: tense typically involves reference to one world, whereas modality involves alternative worlds, and therefore modality constitutes a paradigm example of the need for recourse to mental spaces in the narrow sense. The past and the present involve different points-of-application, but these are typically situated within the same reality.“

- a. The origin *R*, which includes the actors in their „real“, everyday life and also, if the play is nonfictional, some of the real people that the play is meant to represent.
- b. The „play“, for example as written by the author (that is with characters, events, dialogues, etc., unspecified as to which actors will play the parts); call this space *Pl*.
- c. The „performance“, *Pe*, as viewed by the audience with real people on stage who „are“ the characters of *Pl* and say and do what those characters say and do (in *Pl*).
- d. The „real“ situation on stage (that is, what the actors as persons (of *R*) are doing): this is the subspace of *R*, *T*. (Fauconnier 1994:73)

Jeg har i (16) sat Fauconniers signaturer for rumtilhørsforhold på de enkelte rum – således som jeg forstår dem. Komplexiteten er umiskendelig. Jeg mener, vi generelt her har at gøre med epistemisk forskellige rum. At det kan være forbundet med usikkerhed at kategorisere eksempel (16)s rum efter de klare definitioner hos Fauconnier, viser, hvor partikulær rumopfattelsen kan være, og derfor skrøbelig for den enkelte modtager. Eksemplet viser også, at skrøbelighed i rumopfattelsen ikke altid er noget, der generer modtageren væsentligt, i hvert fald ikke i tekster, som ikke berører dennes umiddelbare praktiske livsførelse.

6. Referens ud og ind af forskellige rum

Oprindeligt havde jeg forestillet mig, at der kunne være noget grammatisk interessant at hente i det forhold, at der kan refereres til en entitet fra et andet rum end det, entiteten først blev anbragt i. Det, jeg ville lede efter, var, om der var en speciel brug af de forhåndenværende pronominalparadigmer, og dernæst, om der var kontrastive forskelle, eftersom det tyske og det danske personlige pronomensparadigme og den pronominal brug ikke er særligt analoge. Men her trak jeg en nitte. Ved nærmere eftertanke er det måske ikke mærkeligt, af følgende grund: en diskursverden må, for at blive opfattet som en sådan, opfattes som sammenhængende. Hvis forskellige mentale rum sættes op efter hinanden, som ifølge sagens natur er epistemisk usammenhængende, må der være noget andet, som holder disse rum sammen til en højere enhed (Fauconnier 1994:91).

Der er to hovedmåder, dette sker på: enten fastholdes samme relation eller indholdsmæssigt analoge relationer, men betragtes med forskellige sæt entiteter som konstanter for den samme eller den analoge relation; herved skabes to rum, idet det samme sagsforhold ikke kan være gældende, hvis de deltagende entiteter er forskellige:

- (18) (om Tyskland og tyskerne i 1950'erne)
„GO WEST“ war damals weder ein Buchtitel noch eine Zigarettensmarke, sondern die klügste Maxime der Deutschen je – endlich vernünftig zu werden. (Zeit 6.9.1996:61)
- (19) (om Tysklands „verdenspolitik“ før første verdenskrig)
Es waren nicht übermächtige wirtschaftliche und gesellschaftliche Zwänge, die das Kaiserreich auf die abschüssige Bahn führten; es waren ganz konkrete Entscheidungen oder Unterlassungen der maßgeblichen Politiker und Militärs, die auf geradezu leichtfertige Weise die Existenz der Bismarck-Gründung aufs Spiel setzte. (Zeit 6.9.1996:61)

eller også fastholdes entiteter, medens sagsforholdene i øvrigt er uforenelige:

- (20) *Schade, daß es heute keinen **Karl Kraus** gibt. Welch herrlichen Stoff für eine Satire hätte **ihm** das Stichwort **Stolpe** gebracht.* (Zeit 6.9.1996:1)
- (21) ¹*Der jähzornige Vater mit seinen unzähligen Affären (Akteur eines letzten, eher harmlosen Duells in Prag), der dem zweitgeborenen Sohn die Amme verweigert, obwohl die Mutter nicht stillen konnte –* ²*„entweder **er** schafft es, oder **er** schafft es nicht“* ³*(**er** schaffte es nicht).* (Zeit 9.8.1996:35)

stillen = at amme

Egentlig må man sige det samme om kommunikationspartnerne ved referens, som blev sagt om ambigue rumskabere: det er overladt til interpreterne at beregne, hvilken referent der hører til et refererende udtryk. Referens er noget, der sker i hovedet på folk, ikke direkte egen-skaber ved sproglige tegn. „Denn eine Funktion repräsentiert keine Bedeutung, sondern bewirkt etwas“ (Iser 1984:32). Selv indeksiske

tegnsystemer som de personlige pronominer er underdeterminerede og -dimensionerede i antal i forhold til det, der er brug for i referensen. F.eks. (21): her er to mentale rum, nr. 1 er tekstforfatterens, nr. 2 den hidsige faders, nr. 3 tekstforfatterens. Rum 2 identificeres på basis af *verweigert*, der ikke er en eksplicit rumskeber, og anførselstegnene. I dette tekststykke, som er holdt helt i 3. person, er der to entiteter i maskulinum, som altså begge principielt kvalificerer til at være referent for et *er*. Interpreten, og ikke grammatikken, afgør, at *er* i alle tre tilfælde refererer til den nyfødte søn, selvom det i ytring 3 principielt ligeså godt kunne være faderen.

Faktisk styres referensen over flere rum ikke anderledes end referensen i ét rum. Jeg havde så udtænkt mig to grammatisk modsatte typer af referens for at se, hvordan det ville gå i praksis. Den første type svarer til (21) derved, at der er flere entiteter, der (ved rektion eller kongruens) kvalificerer til samme pronominalform. Dvs. at diskursverdenen ville blive total ambig, hvis referensen skulle konstitueres af pronominer alene. Det gør den så heller ikke, som det ses af (22).

Hvis sagsforholdenes totalindhold ikke kan disambiguere referensen ved brug af samme anafor, almindeligvis i 3. person, sørger tekstproducenten på forskellig måde, f.eks. ved at bruge andre refererende udtryk med større egetindhold for at undgå misforståelser:

- (22) (om forlæggeren Hubert Burda og hans måde at komme omkring på)

Nach Offenburg macht ¹Hubert Burda jetzt noch einen Abstecher. Mit einem Privatflugzeug ist da kein Problem. ²Der Chefpilot nennt seine Kollegen, die bei der Lufthansa Linie fliegen, herablassend Busfahrer. ²Er dagegen fliegt ¹seinen Chef wattleweich durch Europa. Egal, wo ²er landet, auf jedem Rollfeld wartet schon eine Limousine für ¹den Verleger. Nach der Besprechung geht's gleich weiter, und ²der Pilot hat Kanapees organisiert, damit ¹Hubert Burda keine Zeit in Restaurants verliert. Wenn ¹er nach Amerika will, um ¹sich über jüngste Entwicklungen der neuen Medien zu informieren, fliegt ²sein Pilot ¹ihn nach Paris neben die Concorde. Noch umsteigen muß ¹Hubert Burda noch selbst. Doch auch dann sieht die Welt für ¹ihn freundlicher aus. Als ¹ihn eine Hostess in Brüssel die fünfzig Meter von der Limousine zu seinem Flugzeug begleitet, hat sie rasch einen gelben Blazer angezogen.
(Zeit Magazin 2.8.1996:18)

(Jeg har sat forlæggeren som nr.1 og piloten som 2. ? betegner et sted, der kan herske tvivl om ytringens tilhørsforhold. Den kan enten være del af chefpilotens rum, eller del af tekstforfatterens).

Det modsatte tilfælde, nemlig at der kun er én entitet i 3. person med det samme grammatiske genus i tekststykket, skulle så indebære, at man bruger det samme personlige pronomen som refererende tegn hele vejen. Det er den nemme løsning, og den finder man som oftest også. Men ikke altid, cf. (23):

- (23) (om det mislykkede attentat mod Hitler i 1944, hvor en bombe var skjult i en mappe under et bord)

*Die Zeichnung über den Platz **der Aktentasche** läßt die die Hauptsache nicht deutlich werden: Bekanntlich stand **die Aktentasche** innen und wurde von Oberst Brandt nach außen gestellt, weil **sie** stürzte. Wenn **die Aktentasche** nach innen gestanden hätte, wo **sie** bekanntlich Oberst von Stauffenberg hingestellt hatte, wäre Hitler ganz bestimmt tot gewesen. Oberst Brandt, General Korten und General Schmudt standen nicht in der Reihe Hitlers, sondern gegenüber **der Aktentasche**. General Schmudt war bekanntlich auch tot. Das alles gibt nach meiner Meinung das Bild, daß Stauffenberg Hitler wirklich töten wollte.* (Zeit 9.8.1996:48).

Eksemplet viser, at rumskifte ikke synes at forstyrre noget i de enkelte entiteters referens, men at valg af diskursrefererende størrelser er tæt forbundet med et mere retorisk spørgsmål, nemlig spørgsmålet om perspektivering af entiteter i sagsforholdene og dermed i hele diskursverdenen. Ordet *Aktentasche* gentages i hver ytring, første gang entiteten forekommer i ytringens samlede sagsforhold. Mappen skal forblive fremme i bevidstheden, fordi hele argumentationen om attentatets mislykkethed og Stauffenbergs intentioner hænger på den mappe.

Hvad vil jeg sige med dette? At man skal være forsigtig med at stille regler op om referens. De gælder kun for grammatikkernes enfoldige verdener, hvor man forestiller sig en minimalkontekst. Der kan ikke generaliseres til større kontekster, jvnf. Fauconniers udsagn, citeret under (12) og (13). Det er sagsforholdene og ikke de „refererende“ udtryk, der ved deres instruktionsgivning i sidste ende bærer referensen; den kan endog opretholdes, selvom de refererende tegn er brugt grammatisk forkert, som i følgende eksempel (24):

- (24) „Jeg har aldrig hørt om **Danmark** [...] hvordan staver man det? – Ahh! **Den** ligger i nærheden af den belgiske grænse. Copenhagen? Det ved jeg ikke, hvad er.“ (Politiken 28.10.1995:I,14)

Problemet med minimalkontekstens betydning for regelformulering (Fauconnier, (13)) gælder også et andet forhold, nemlig spørgsmålet om den filosofiske referens, altså om der refereres til noget, der har eksistens i den ikke-sproglige verden. Problemet er her, om dette spørgsmål har en speciel lingvistisk interesse, en slags forrang for diskursverdener, som disse nu er i praksis. Vi har set i mine eksempler, hvordan tekster i deres diskursverden væver ind og ud af forskellige mentale rum, som kan være indbyrdes modstridende; og hvad der har eksistens i det ene rum, behøver ikke at have eksistens i det andet rum i samme diskursverden. Det afficerer sådan set ikke meddelelsens værdi, om noget har eksistens i det pågældende rum eller ej. Jvnf. (20) hvor en person udtrykkeligt bliver indført som ikke-eksisterende i sagsforholdet i basisrummet, men alligevel har stor indflydelse på meddelelsen. Om der poneres typer eller individuelle tilfælde, entiteter i ikke-sproglig forstand eller begreber, som jo kan være lige så gode entiteter i et sprogligt-grammatisk sagsforhold, nemlig forstået som en størrelse, der indgår i en relation – det er lige meget for diskursen; det interessante er for det første, hvordan man sprogligt bærer sig ad med at ponere noget, og for det andet, hvor i sprogbrugen vi skal anbringe referensen.

Eksempel (25) er fra genren forvekslingshistorier og viser med al tydelighed, at eksistens i den ikke-sproglige verden ikke har megen relevans for diskursindholdet; urets eksistens og identitet i diskursverdenen skifter hele tiden, og kun den maksimale kontekst kan fortælle os, hvilken status det har på et givet tidspunkt i den dynamisk fremrykkende diskursverden; alle forsøg på at måle denne status ud fra en relation til den ikke-sproglige verden må slå fejl; det kan kun en rumanalyse gøre:

- (25) TYVERI

Den unge mand skulle på turistrejse til Rio de Janeiro. Det skortede ikke på advarsler mod lommetyve, som stjæler alt, hvad man har på sig. På en formiddagstur i Rio's gader stod han stille et øjeblik foran en vinduesudstilling. Da han ville gå videre, så han lige foran sig en snusket

ung fyr med *et temmeligt kostbart armbåndsur* mage til *hans eget*. Han kiggede ned på sit håndled: Der var *ikke noget ur!* Rasende indhentede han fyren og forlangte *sit ur* udleveret. Den antastede person rakte ham *det* uden protester, og vores unge ven følte sig ret stolt. Det var han imidlertid ikke, da han kom tilbage til sit hotelværelse og opdagede, at på hylden i badeværelset befandt sig – *hans eget ur*. (Politiken 25.8.1996:II,8)

6. Referens og metonymi

Sagsforholdenes totalindhold sørger for at regulere referensopfattelsen: dette ses også af det noget anderledes eksempel fra området „theatricals“ (26):

(26) *ADOPTIVBØRN.*

I den nye film 'Mig og Afrodite' fortæller Woody Allen, hvad der sker, efter at han som Helena Bonham Carters ægtefælle har adopteret en dreng og begynder at spekulere på, hvem dennes rigtige mor er. Woody finder hende og opdager, at hun er en forsimplet, støjende prostitueret. Der gøres forskellige forsøg på at forbedre situationen. Man kan tænke sig til resten. Som akkompagnement har filmen koret fra en græsk tragedie. Var det da en græsk tragedie med lykkelig slutning, han ville lave? Da han sidst sagde noget om det, var det, at det var ikke noget, han bestemte: Film laver sig selv. Jeg har ingen kontrol over dem.' (Interpol 10.3.1996:45)

Her er Woody Allen og Helena Bonham Carter med disse navne egentlig kun personer i *R*, jvnf. (17) a. Dette *R* er endda kun et relativt rum til basisrummet der repræsenteres af personen *man*: *man kan tænke sig til resten*. Alligevel bruges disse navne også om de spillede personer i *T*, ligesom der krydses ret ubekymret og ikke altid lige eksplicit frem og tilbage mellem de forskellige rum. Det vil så igen sige, at der kun er „delidentitet“ mellem entiteter, som går under samme navn i forskellige rum, som *Woody Allen*, eller sagt anderledes, interpreten afgør, hvor mange kvaliteter hos entiteten i basisrummet, der importeres til „daterrummet“. Der kan således bestå metonymirelationer mellem den „samme“ entitet i forskellige rum (Fauconnier 1994:144). Til eftertanke herom vil jeg lige vise et sidste eksempel:

- (27) (8.maj 1945 er dagen for Det tredje riges endegyldige kapitulation)

KLAUS HARPPRECHT

ACHTER MAI 1945.

Mein achter Mai fand eine Woche früher statt, zehn Tage nach Adolf Hitlers Geburtstag, seinem letzten [...] (Hartmut v.Hentig: Deutschland in kleinen Geschichten:65. dtv 1995)

Den første sætning i historien indeholder en kontradiktion i forhold til overskriften, hvis den skal bedømmes med ikke-sproglige verdenskriterier. Intet er så fastlagt og entydigt som datoer. Det er på den anden side klart, at *mein achter Mai* som en given størrelse (*mein*) refererer til noget, her til det ponerede *achter Mai 1945*. Det kan kun forstås på den måde, at der ikke refereres til hele entiteten *8.Mai*, men kun metonymisk til de særlige kvaliteter, der knytter sig til den dato, for tyskerne som regel kapitulation, nederlag, sammenbrud, etc., for danskerne (for så vidt som de ved, hvad der er særligt ved netop den dato) befrielse, endelig sikkerhed. Hvilke egenskaber, der metonymisk tages ud i interpretationen, er igen afhængigt af modtagerens kognitive arbejde. Budskabet kan blive ganske forskelligt, som eksempel (27) viser.

7. Konklusion

Tilbage står problemet, hvor vi skal placere kategorier som referens og mentale rum, hvis de ikke entydigt kan tillægges givne simplekstegns eller tegnkonstruktioners indholdsformer. Dette problem er direkte affødt af den opfattelse, at hvert tegn, simplekst og komplekst, har en indholdsform. Denne opfattelse eksisterer ikke hos en del lingvister, jvnf. følgende lille citat fra en artikel af William Croft: „A noun is a noun – or is it? Some reflections on the universality of semantics“. Undertitlen er sigende:

- (28) Variation and change in grammatical structure suggests that it may not be the case that there are radically different conceptual structures for similar meanings, but that the form-meaning relation is often in a state of flux because of the complex analogies and differences between conceptual structures, which can

be reflected in syntactic structures. [...] More important, it suggests that the relation between form and meaning (that is, between language and thought) is not as rigid as the quotations at the beginning of this paper appear to claim. (Croft 1993: 377)

(Understregning er min). De citater, der hentydes til, advokerer tanken „one form – one meaning“. Crofts forestilling om forholdet mellem udtryk og indhold er her tydeligvis, at udtrykket er sprogligt, og indholdet er det samme som tanken. Det er ikke den forestilling, der ligger til grund for citatet i (1) og for hele denne artikel i øvrigt. Her skelnes der mellem tegnenes indholdsformer, som er relativt „objektive“, forstået på den måde, at de er så tilpas almengyldige, at de gøres til genstand for udvekling mellem individer, og så „tanken“, forstået som den mentale model hos henholdsvis afsender og modtager.

Sætningen selv, den sproglige konstruktion, er komponeret af lutter indholdsformer, og er således det modsatte af at være indholdsmæssigt ustruktureret. Men er sætningen i sin helhed og med den forestilling om unikhed, som vi tillægger de fleste sætningskonstruktioner, en samlet indholdsform? Hvis man skelner mellem sætningen i dens egenskab af konstruktion og i dens egenskab af ytring, dvs. som en konstruktion i brug, så er ytringen for det første altid unik, og for det andet ikke mere en indholdsform, idet indholdsformen under alle omstændigheder kun er et potentiale til mental videreforarbejdning. Men stadigvæk er der ved ytringen intet af det ustrukturerede, vi plejer at forestille os ved indholdssubstans. Man kunne så i stedet her tage fat i Crofts tanker om koncepter og sige, at en ytrings indhold er et – undertiden ret komplekst – koncept: en mental model.

Tilbage står stadigvæk spørgsmålet om referens' og mentale rums placering i dette. Uden at man kan fange dem ind i et meget regelbundet system, dvs. uden at de er en direkte indholdsform som kategori, kan man på den anden side heller ikke påstå, at den konkrete etablering af dem i tekster er total regelløs. Det sidste ville være ubegribeligt i betragtning af de foreliggende ansatser til regelmæssige strukturer, og så i øvrigt til det forholdsvis store mål af friktionsløshed, som kommunikation sædvanligvis foregår under. Mit forslag er at betragte de to kategorier som systematiske konceptuelle kategorier (i modsætning til den partikulære mentale model, som den enkelte ytring repræsenterer).

Uden at kategorierne i sig selv er direkte indholdsformer. Dette forslag ville passe godt til det faktum, at referens og rumbygning synes at være universelle kategorier, uanset det enkelte sprogs indholdsformer.

At disse kategorier hører til i den konceptuelle ende af spektret, altså i den „mentale ende“, understøttes af det forhold, at den sproglige del af ytringen ikke altid resulterer i den samme mentale model hos alle modtagere (jvnf. eks. (7)), og nok heller ikke altid hos afsender og modtager i samme kommunikationssituation.

Dette fører til, at der faktisk er tre lag indhold/betydning at skelne imellem: 1) det koderede indhold, 2) den mentale model, der normalt er intenderet og vil skabes heraf, en slags defaultmodel, 3) den model, der faktisk er intenderet i afsenderens hoved og den model, der faktisk skabes i hovedet på modtageren i den singulære kommunikationssituation. De to første lag kan gøres til genstand for systematisk lingvistisk udforskning, nummer tre er langt vanskeligere at udforske, og ligger sikkert også uden for sprogvidenskabens interesseområde.

Henvisninger:

- Banfield, Anne. 1973. „Narrative Style and the Grammar of Direct and Indirect Speech.“ *Foundations of Language* 10.1-39.
- Bolkestein, A.Machteld. 1993. Cohesie in tekst en syntactische alternatieven. J.Goedengebuure, ed: *Nieuwe wegen in taal- en literatuurwetenschap. Handelingen van het Eenenvoertigste Filologencongres*.161-174. Tilburg: Tilburg University Press.
- Bolkestein, A.Machteld. 1994. „Participant tracking in Latin discourse“. József Herman. ed. *Linguistic Studies on Latin*. s.283-302. Amsterdam: Benjamins.
- Bolkestein, A.Machteld. (to appear). Discourse organization and anaphora in Latin. Herring, S., P. van Keenen og L. Schøsler. eds. *Textual Parameters in Older Languages*. Amsterdam: John Benjamins.
- Chafe, Wallace, og Johanna Nichols. eds. 1986. *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology* = Advances in Discourse Processes, Vol. XX. Norwood, New Jersey: Ablex
- Conte, Maria-Elisabeth. 1990. Pronominale Anaphern im Text. *Rivista di Linguistica* 2,1.141-154.
- Croft, William. 1993. A noun is a noun is a noun – or is it? Some reflexions on the universality of semantics. Guenter, Johanna S, Barbara

- A. Karier & Cheryl C. Zoll. ed. *Proceedings of the Nineteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society. February 12-15, 1993.*
- Fauconnier, Gilles. 1994². *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language.* Cambridge: Cambridge University Press
- Fox, Barbara. 1987. *Discourse Structure and Anaphora. Written and Conversational English.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Harder, Peter. 1996. *Functional Semantics. A Theory of Meaning, Structure, and Tense in English.* Berlin: Mouton de Gruyter.
- Garnham, Alan. 1987. *Mental Models as Representations of Discourse and Text.* Chichester: Ellis Horwood.
- Givón, T. ed. 1983. *Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-Linguistic Study.* Amsterdam: John Benjamins.
- Givón, T. 1984 og 1990. *Syntax. A Functional-Typological Introduction. Vol I og II.* Amsterdam: John Benjamins.
- Givón, T. 1993. *English Grammar: A Function-Based Introduction. Vol. I.* Amsterdam: John Benjamins.
- Halliday, M.A.K. 1994². *An Introduction to Functional Grammar.* London: Edward Arnold.
- Herslund, Michael. ed. 1996. *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 3. Kollekolkollokviet 1995.* Odense: Odense Universitetsforlag.
- Iser, Wolfgang. 1984². *Der Akt des Lesens.* UTB 636. München: Wilhelm Fink.
- Jakobsen, Lisbeth Falster. 1996. Referens, denotat, præsupposition, implikatur – og mentale rum. i Herslund, M. ed. 1996. 172-198.
- Jakobsen, Lisbeth Falster og Jørgen Olsen. 1978. Textkohärenz und Involvierungen. *Deutsche Sprache* 1.1-20.
- Kay, Paul. 1992. The Inheritance of Presuppositions. *Linguistics and Philosophy.* Vol.15.333-379.
- Korzen, Iørn. 1996. Substantivers determination og reference – med udgangspunkt i italiensk og dansk. Herslund, M. ed. 1996. 102-126.
- Nølke, Henning. 1989. *Polyfoni. En sprogteoretisk indføring.* Ark 48. Det Erhvervssproglige Fakultet. Handelshøjskolen i København.
- Sanders, José. 1994. *Perspective in Narrative Discourse.* Proefschrift Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg.
- Stein, Dieter og Susan Wright. 1995. *Subjectivity and subjectivisation. Linguistic perspectives.* Cambridge: Cambridge University Press.